

Diskussion

HISTORIE OG OFFENTLIGHED

AF

HANS CHR. BJERG

Det er en ofte overset kendsgerning, at offentlige dokumenter bliver til ud fra et administrativt-juridisk aspekt og næsten aldrig fra »fødslen« er blevet til af hensyn til historien. Det er netop dette moment, som faghistorikeren benytter sig af. Kilden bliver mere værdifuld og kan nemmere bringes til at tale, når den er blevet til ud fra øjeblikkets juridiske og administrative behov. Sådanne dokumenter mister efterhånden deres juridiske og administrative betydning og bliver alene historisk interessante. Denne proces foregår ofte i de offentlige arkiver, der derfor både må være vendt mod administrationen og mod forskningen og derigennem mod den interesserede offentlighed i almindelighed. Hvornår et dokument overgår fra den ene fase til den anden, kan der ikke gives generelle udsagn om. Det er meget forskelligt fra den ene type til den anden. F.eks. kan det, at de pågældende dokumenter stadig bruges administrativt, hindre, at de på en naturlig måde glider fra den ene fase til den anden. Andre hensyn kan også spille ind som f.eks. statens sikkerhed, militære forhold eller dette, at der er tale om meget personlige oplysninger. I langt de fleste tilfælde går der dog ikke lang tid førend papirerne har mistet deres administrative betydning, og for så vidt er klar til historisk benyttelse. Dette forhold er imidlertid ikke altid ensbetydende med, at man fra historikernes og andre interesseredes side finder de pågældende dokumenter interessante.

Erfaringen viser, at langt de fleste sager i den moderne administration har tabt deres oprindelige betydning efter ca. 30 år. Derfor anvendes denne grænse mange steder som tidsfrist for afleveringer fra administrationen til de offentlige arkiver. Formålet med afleveringen er naturligvis at gøre dokumenterne tilgængelige for historikere og andre interesserede. Normalt vil der derfor ingen problemer være med at benytte det

arkivmateriale, som er gået over i den historiske fase; men det er klart, at hvis man som såkaldt samtidshistoriker bevæger sig kildemæssigt i grænseområdet mellem den administrative sag og det historiske dokument, vil der opstå problemer. Administrationen må og skal nødvendigvis tage andre hensyn end forskningen, men det vil altid kunne diskuteres, hvilke kriterier, der nærmere må instituere dette grænseområde.

Om dette i og for sig interessante område har historikeren Claus Bryld fra Roskilde Universitet udgivet en bog, der angiveligt skal være en debatbog om arkivernes lukkethed i det danske demokrati, og hvis formål det er at bevise at administrationen udøver »politisk censur af historieforskningen«.¹

Claus Brylds bog er inddelt i tre hovedafsnit. I det første søger forfatteren inden for en marxistisk teoriramme at karakterisere arkivernes lukkethed gennem tiderne som »et udtryk for eksistensen af klassekamp og stat« (s. 23). »Men som egentligt politisk spørgsmål«, skriver Claus Bryld, »blev kravet om almenhedens indsigt i statens anliggender først for alvor rejst med de borgerligt-demokratiske bevægelser og revolutioner fra og med den franske revolution 1789« (s. 23). Det, der imidlertid er tale om her, er *aktindsigt* og ikke den forskningsbestemte interesse for historien, uanset hvor samtidig den iøvrigt er. For i det hele taget at forstå problematikken er det nødvendigt at adskille disse to begreber. Historikerens ærinde er ikke aktindsigten, men den forskningsmæssige interesse af mere generel karakter. Aktindsigt er det forhold, at den enkelte borger har mulighed for at følge administrationens behandling af hans sag, herunder at skaffe sig klarhed over grundlaget for de afgørelser, som direkte vedrører den pågældende. Hovedfejlen ved hele dette første afsnit i bogen er, at der ikke tilstrækkeligt klart skelnes mellem de to nævnte begreber. Bryld øger tilmed forvirringen ved at introducere et begreb, som han kalder »historisk aktindsigt« (s. 11). Yderligere argumenterer han inden for det ene begrebsområde ved hjælp af problemer fra det andet begrebsområde. Når en historiker forlanger aktindsigt i dokumenter, der vedrører hans egen familie, og som endnu formelt ikke er frigivet til historisk forskning, så mister han sin status som historiker og bliver en almindelig borger.

Ifølge Bryld er arkivernes lukkethed udtryk for magthavernes forsøg på at bevare status quo i klassesamfundet ved at forholde de almindelige borgere oplysninger. Nu er det imidlertid sådan, at det land, som opererer med den korteste frist til det historiske materiale, og hvor det

¹ Claus Bryld: *Historie og Offentlighed. Kampen om arkivadgang i Danmark 1971-1982*. Den jyske historiker, særtryk 2. Århus, Modtryk, 1983. 209 s. 95 kr.

iøvrigt er nemmest at få aktindsigt endog for udlændinge, er USA. Samtidig er det en kendsgerning, at efter at de russiske arkiver blev tvangsåbnet af revolutionen 1917, så har disse arkiver siden været totalt lukkede, mens begrebet »aktindsigt« så vidt det vides overhovedet ikke eksisterer i det sovjetiske samfund. Dette beklager Bryld et enkelt sted (s. 24), men ellers gør han sig ikke overvejelser om denne tankevækkende forskel, ligesom han ejendommeligt nok heller ikke nærmere diskuterer den offentlighed i forvaltningen, der har været gennemført i Danmark siden 1970. Hvis man vil hævde, at man i en række tilfælde ikke vil kunne skelne mellem den personligt bestemte aktindsigt og den forskningsbestemte interesse, så er det helt nødvendigt tillige i forbindelse med bogens emne at behandle denne udvikling.

I bogens første hovedafsnit gengives i skitse-mæssig form glimt af den debat, der har været i udlandet omkring disse forhold. Bryld fremstiller i denne forbindelse Danmark som et land med de længste tilgængelighedsgrænser. Dette er sikkert rigtigt, hvis man kun ser tallene på papiret, men han glemmer at nævne, at der i høj grad er mulighed for dispensation, og at det hører til undtagelserne at der ikke gives dispensation for disse bestemmelser. Uden denne tilføjelse bliver billedet af forholdene i Danmark ganske fortegnet. Enhver, der har arbejdet i udenlandske arkiver, f.eks. de engelske og de svenske, véd, at på trods af meget liberale adgangsbetingelser på papiret, så konstaterer man hurtigt, at de virkelig »spændende sager«, man som historiker er interesseret i, fortsat tilbageholdes i administrationen eller er henført under de utallige undtagelsesbestemmelser, der i realiteten stærkt reducerer det almindelige indtryk af en fri arkivadgang. Det er en kendsgerning, at de kortere tidsgrænser, der er indført flere steder i den vestlige verden, normalt også indebærer frafald af dispensationsmulighederne. Som samtidshistoriker må man derfor nok stille valgmuligheden op som værende mellem f.eks. en 50 års grænse *med* dispensationsmulighed eller en 30 års grænse *uden* dispensation. Ser man horisonten rundt for at få erfaring med henblik på dette valg, så er det sikkert, at historikeren vil få mest ud af den første mulighed.

I bogens andet hovedafsnit »Offentlighed omkring Besættelsestidens forhold? – om politik og historie i Danmark efter 1945« søger Bryld at sætte udforskningen af Danmarks historie 1940-45 og den arkivadgang, der har været givet til denne, ind i »en politisk og bevidsthedsmæssig sammenhæng« (s. 64). Atter ser Bryld her arkivernes utilgængelighed som udtryk for et bevidst forsøg på manipulation fra magthavernes side. Han opfatter således den manglende adgang til arkiverne vedrørende Retsopgøret som et led i »de gamle politikeres« forsøg på at erobre

besættelsestidens fortolkning og eftermæle. Det er et af Brylds hovedpostulater, at »styring af arkivadgang og aktindsigt er i sidste instans politisk bestemt, og det er politiske interesser, der ligger til grund for offentlighedsforholdene i de forskellige samfund, forhold som igen øver afgørende indflydelse på muligheden af at fremstille samtidshistorien« (s. 64-65). Den bevisførelse, som Bryld leverer i bogen, er dog ikke overbevisende. Det strejfer ham nemlig ikke, at der også kan være menneskelige hensyn at tage. Borgere, der har været i den statslige kværn, har trods alt også krav på en vis beskyttelse, i modsat fald var gabestokken jo blevet genindført. Et er, at den pågældende har krav på at få oplyst alle momenter og afgørelser i sin sag, noget andet om disse oplysninger i løbet af relativt kort tid også uden videre skal være tilgængelige for historikere og – journalister. I den offentlige debat ser man pudsigt nok, at det er de samme, der kræver hurtig aktindsigt og arkivadgang, som også kræver, at der lægges hindringer i vejen for offentlige registre og deres samkøring. Disse to synspunkter kan imidlertid ikke forenes.

Det andet afsnit i bogen er absolut det mest interessante og kunne videreudbygget have båret en selvstændig fremstilling, der utvivlsomt ville have været mere interessant for den problematik, som Bryld ønsker at diskutere. Bryld refererer og kommenterer den stigende interesse for besættelsestidens historie og adgangen til dens arkiver, som blussede op omkring den såkaldte Hjalf-sag 1960-61. Fra forskelligt politisk hold var der interesse for at nedsætte en kommission bestående af dommere og historikere, som så skulle undersøge visse spørgsmål under besættelsestiden, herunder især det, der havde givet anledning til Hjalf-sagen, nemlig forholdet politikerne – »den lille generalskab« – modstandsbevægelsen. En sådan kommission blev som bekendt ikke nedsat, og der foreligger heller ingen nærmere udredning af, hvorledes en sådan på en gang officiel og uafhængig historieskrivning skulle foregå. På samme tid oprettedes Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie (DNH). Dette skaffede fondsmidler til at igangsætte yngre historikere med forskning i besættelsestidens historie. Dette selskab søgte og fik adgang til arkiverne for sine medarbejdere. Forudsætningen var, at de pågældende fremstillinger forinden offentliggørelsen skulle forelægges til godkendelse i de respektive ministerier, hvis arkiver var blevet benyttede i fremstillingen. Den hidtidige praksis havde været, at ministerierne, forinden der blev givet adgang til forskere, så det konkrete arkivmateriale igennem. Nu blev det ordnet sådan, at det var selve fremstillingen, man fik til gennemsyn. Der var primært tale om en praktisk foranstaltning, idet meget kildemateriale, som historikeren må gennemgå, rent faktisk aldrig anvendes i den

endelige fremstilling. Dette arrangement betegner Bryld som »privilegeret adgang« og retter i bogen et angreb på DNH inspireret af de angreb, som landsretssagfører Carl Madsen rettede mod dette selskab i 1971-72.

Claus Bryld har ikke meget til overs for den stribe af doktordisputater, der blev en følge af DNHs virke. Han betegner dem som »traditionel kildestyret og snævert politisk-historisk orienteret« og udtryk for et relativistisk historiesyn. Blandt DNH-projekterne savner Bryld i høj grad en undersøgelse af »statens politik over for nationale og politiske bevægelser, der var i modstrid med dens politiske linie« (s. 103). Ifølge Bryld »skylder DNHs styrelse stadig offentligheden et svar på, om den opfatter de oprindelige intentioner som opfyldt, subsidiært hvad de oprindelige intentioner i det hele taget har været, udover at fremskaffe midler til udgivelse af nogle indholdsmæssigt fritstående monografier over emner af – ud fra et væsentlighedskriterium – begrænset interesse, i hvert fald så længe helhedsbestræbelsen savnes« (s. 103f.). For at kommentere dette synspunkt er det nødvendigt forinden at omtale det tredje hovedafsnit i bogen.

Bogens tredje hovedafsnit bærer titlen »Kampen om arkivadgang 1971-1982« og gengiver en række indlæg og dokumenter vedrørende landsretssagfører Carl Madsens forsøg på 1971-72 at blive medlem af DNH for derigennem at få adgang til visse af besættelsestidens arkiver, samt indlæg og korrespondance vedrørende Claus Brylds anmodning om at få arkivadgang 1979-82. Generelt må det nok siges at være en flothed at præsentere disse to meget specielle sager fra henholdsvis 1971-72 og 1979-82 som »kampen om arkivadgang 1971-82«, en betegnelse, der også bruges som bogens undertitel.

Efter at Justitsministeriet havde nægtet Carl Madsen adgang til arkivmateriale fra besættelsestiden formentlig på grund af dette materiales karakter og ikke på grund af Carl Madsens person, søgte han optagelse i DNH, idet han derigennem mente at kunne få den attråede arkivadgang. I DNH nægtede man ham optagelse. I en offentlig polemik med DNHs formand, professor Povl Bagge, rettede Carl Madsen derefter en voldsom kritik mod DNH, som han beskyldte for at »frisere« den moderne Danmarkshistorie, ligesom medarbejderne blev betegnet som værre end prostituerede, idet »den prostituerede er en vindskibelig erhvervsdrivende, der holder sin krop og sine legemlige færdigheder til fals, men hvis sjæl ikke indgår i handelen« (s. 119) – åbenbart i modsætning til DNH-medarbejderne.

Hele Carl Madsen-sagen hvilede imidlertid på et forkert grundlag, idet der ikke var tale om noget monopol, der var givet DNH. Det stod enhver forsker uden for DNH frit for at beskæftige sig med besættelsestidshisto-

rie og søge om adgang til de ønskede dokumenter. Dette forhold redegjorde Povl Bagge for i den nævnte polemik, uden at det gjorde det mindste indtryk på Carl Madsen, som derefter gik over til at tale om det »faktiske monopol«, som DNH udøvede. Denne fortolkning står imidlertid fortsat for Carl Madsens egen regning. I polemikken redegjorde Povl Bagge ligeledes for, at DNH ikke mente, at dets forskningsprojekter ville udtømme besættelsestidshistorien bl.a. ud fra et væsentlighedskriterium. Forskningstemaer blev i høj grad valgt af forskerne selv efter den pågældendes interesse og lyst. En række af emnerne undergik naturligt nok en udvikling under udarbejdelsen, således at de kom til at omhandle andre aspekter end det fra forskerens side var planlagt. Det er muligt, at undersøgelsen så bliver »kildestyret«, ifølge Bryld, men noget bestillingsarbejde bliver det ikke. Den redegørelse, som Bryld efterlyser fra DNHs side, må således siges at være fremkommen for længe siden.

Carl Madsen-sagens fejlagtige udgangspunkt gør, at Brylds gengivelse af denne sags akter ikke alene får et skær af kuriøsitet over sig, men direkte kommer til at afsvække det ærinde, som Bryld er ude i. At et medlemskab af DNH ikke automatisk gav adgang til de lukkede arkiver, således om Carl Madsen åbenbart troede, viser Brylds egen arkivsag, som også gengives i bogens tredje hovedafsnit. Sammenstillingen af de to sager synes samlet at svække Brylds hele argumentation.

I 1979 søgte Claus Bryld om adgang dels til det materiale, der fandtes i forbindelse med den retsag, som førtes mod hans far under Retsopgøret, dels til en række dokumenter, som han ønskede at benytte i forbindelse med udgivelsen af en kildesamling omhandlende Retsopgøret. I det første tilfælde har Bryld status af almindelig borger. Han kan ikke i kraft af at være faghistoriker påberåbe sig ret til at se papirer vedrørende sin familie, der endnu ikke er åbne. Der kan i et sådant tilfælde være tale om det, der kan betegnes som et »etisk« afslag. For det er ikke indlysende, at en søn eller datter uden videre skal have fortrinsret til at se faderens personalesag el. lign. Måske snarere tværtimod! Herimod vil Bryld hævde, at andre under påberåbelse af at være forskere vil kunne få adgang til at se hans faders sag, som han altså selv ikke må se. Dertil er at sige, at forskeren, som ikke er emotionelt engageret i en bestemt sag, vil have en anden holdning til denne end den, der er dette forlods. Det må rent faktisk hævdes, at der heri ligger en beskyttelse af den enkelte borger. Der er således også forskel på at vise en lægejournal til patientens familie eller til en anden læge. Bryld fik afslag på at se disse papirer, ligesom man nægtede ham adgang til dokumenter, som skulle bruges til kildesamlingen. Nu er den pudsige pointe i denne sag, at Claus Bryld er medlem af DNH (jfr. s. 155), hvad Rigsarkivet gjorde opmærksom på i indstillingen

til Justitsministeriet, men dette var altså ikke universalnøglen, der åbnede lukkede arkiver og derved cementerede et monopol for »frisørselskabet« DNH. Det oplyses i bogen, at hvad angår adgang til kilderne for retsopgøret i almindelighed, har Bryld været til en samtale i Justitsministeriet, der imødeser en ansøgning fra ham, hvori han nærmere redegør for sit projekt. Afslaget på denne sidstnævnte ansøgning får Bryld til at hævde, at for at få adgang til ellers lukkede arkiver er det enten nødvendigt at arbejde på en doktordisputats og/eller være inde med de rette acceptable personer, hvorved tænkes især på den gamle kreds omkring DNH, incl. rigsarkivaren (s. 5 – forordet). Uden at kende hverken sagsbehandlingen eller begrundelsen for afslaget tyder Brylds egen sagsfremstilling og gengivelsen af diverse korrespondance på, at afslaget skyldtes, at der var tale om en kildesamling, d.v.s. normalt med ordret gengivelse af dokumenterne, hvor det ofte er vanskeligere at anonymisere personnavne o.lign. Justitsministeriets refererede holdning må indebære, at Bryld formentlig vil få adgang til arkiverne, hvis hans mål er en almindelig videnskabelig fremstilling af Retsopgøret på de betingelser, som dette ministerium normalt stiller for benyttelsen, og som forskere tilsyneladende ikke føler teoretiske anfægtelser ved at acceptere.

Bryld har søgt martyriet og ført sin anmodning om arkivadgang helt til ombudsmanden – uden resultat, og han kan derfor konkludere, at det ikke nytter noget at føre sag mod centraladministrationen, og ser naturligvis i hele sagen en bekræftelse på, at administrationen udøver politisk kontrol med historieforskningen. At dette er rigtigt synes dog ikke bevist gennem Brylds fremstilling og dokumentariske sagsfremstilling. Når man udover den administrative og juridiske fase opbevarer arkiver, er det vel meningen – også fra magthavernes side – at disse skal kunne benyttes historisk. Det letteste ville jo være systematisk at kassere ubehagelige dokumenter og derved slette sporene og hindre at »historiens dom« blev ændret i forhold til det, som disse havde fastslået.

Der kan sikkert opnås bred enighed om, at det er historikerens opgave i et demokrati til stadighed at underkaste den herskende historieopfattelse en prøvelse på grundlag af de bevarede kilder, men det rører ikke ved den kendsgerning, at der må være en adskillelse mellem borgerlig aktindsigt og historisk interesse. Hvornår man arbitrært kan fastsætte et dokumentets overgang fra den ene fase til den anden, kan man strides meget længe om. Generelt er der dog næppe tvivl om, at lange tilgængelighedsgrænser giver bedre historiske dokumenter på længere sigt. Der er næppe tvivl om, at den også i Danmark indførte almindelige offentlighed i forvaltningen efterhånden vil ændre de administrative dokumenters karakter og derigennem også disses karakter som historiske dokumenter

og data-bærere. En flytning af tilgængelighedsgrænserne, således at disse bliver meget korte, vil yderligere accentuere dette forhold.

Alt i alt må det nok siges, at det er vanskeligt at bevæge sig fra de specielle sager, der synes at være Claus Brylds oprindelige udgangspunkt, til en mere generel teoretiseren omkring et ellers interessant emne. Bryld skyder i sine angreb meget over målet, ligesom udgangspunktet er for snævert til at bogen vil kunne skabe den debat, som han efterlyser.

EMBEDSMANDSÅND OG HISTORIEFORSKNING GÅR DÅRLIGT I SPAND

AF

CLAUS BRYLD

1848 er det store vendepunkt i Danmarks nyere historie. Indførelsen af den fri forfatning og kampen om hertugdømmerne satte alle folkelige og nationale stemninger i bevægelse. Mere og mere blev der plads for erkendelsen af, at enevældens hemmeligholdelse af det arkivalske materiale til fædrelandets historie havde voldt ubodelig skade og virket med til, at den danske historieskrivning – i modsætning til Tysklands – ikke var bleven den kilde til national genfødsel, som den kunne og burde have været. Gentagne gange blev arkivernes forhold og hele stilling taget op til drøftelse. Karakteristisk nok var det aldrig arkivernes mænd, som var de førende. Altid kom initiativet udefra, i reglen fra de politiske ministre.

Axel Linvald, 1933.

Mit hovedanliggende med bogen *Historie og offentlighed* var for det første at analysere adgangen til nyere historiske arkivalier i Danmark og for det andet på grundlag af denne analyse at foreslå en modernisering eller – om man vil – en demokratisering af forholdet mellem stat og arkivvæsen, de politisk-administrative interesser på den ene side og de forskningsmæssige på den anden. Hertil opstillede jeg på basis af Jürgen Habermas' offentlighedsteori et begrebsapparat, som skulle kunne begribe kategorien »historie«s stilling mellem staten og samfundet eller, som jeg kalder det i bogen, staten og folket. Problemkomplekset var relationen *Stat – Forskning/Formidling – Folk*, som jeg ville søge at udrede dels ved en konkret historiografisk undersøgelse af historieskrivningen om besættel-